

ارزیابی و تحلیل ابعاد امنیت اجتماعی حاشیه‌نشینی

در کلان‌شهر شیراز

امین صادقی بکیانی^۱

میثم رضایی^۲

سعید ماندنی^۳

چکیده

یکی از معضلاتی که امروزه گریبان‌گیر بیشتر شهرهای جهان شده شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی است که تهدیدکننده کیفیت زندگی و برهم‌زننده تعادل اجتماعی در شهرهاست. این پدیده یکی از مهم‌ترین عوامل تهدیدکننده حضور مردم در فضاهای عمومی، ترس یا احساس ناامنی، ناامنی مکان‌ها و فضاهای عمومی است و نشاط و سلامتی را در زندگی روزمره مختل و با ایجاد مانع سر راه رشد فرهنگی و مشارکت عمومی، هزینه‌های زیادی را بر جامعه تحمیل می‌کند. با توجه به گستردگی شهرنشینی و رواج حاشیه‌نشینی در شهرها مطالعه این موضوع، عوامل مؤثر بر آن و راهکارهای تقویت احساس بالندگی اجتماعی و امنیت اجتماعی در شهرها ضروری می‌نماید. در پی چنین ضرورتی پژوهش حاضر بر آن است با تأکید بر مسئله حاشیه‌نشینی به بررسی و تحلیل آثار اجتماعی آن در شهر شیراز بپردازد.

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه اطلاعات جمع‌آوری شده و با استفاده از نرم‌افزار SPSS و Arc GIS اطلاعات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج تحقیق بیانگر آن است که بین تعادل اجتماعی، امنیت اجتماعی و گسترش حاشیه‌نشینی رابطه‌ای معکوس وجود دارد و هرچه میزان و تعداد حاشیه‌نشینان بیشتر باشد، وضعیت اجتماعی نامتعادل‌تر خواهد بود. درنهایت با توجه به نتایج پژوهش راهکارهای مناسب برای ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین شهر شیراز ارائه شده است.

واژگان کلیدی

تحلیل فضایی، شهر شیراز، حاشیه‌نشینی، امنیت اجتماعی

۱. کارشناس ارشد مطالعات خاورمیانه از دانشگاه تهران، sadeqi.amin2081@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان

۳. کارشناسی علوم سیاسی دانشگاه شاهد

بیان مسئله

جهان در حال تبدیل شدن به مکان‌های شهری است. پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۲۵ بیش از ۶۵ درصد مردم دنیا در شهرها زندگی کنند (فنگلی و همکاران،^۱ ۲۰۰۵: ۱). به‌ویژه شهرهای آفریقا، آسیا و آمریکای لاتین از رشد زیادی جمعیت شهری برخوردارند (کازن،^۲ ۲۰۰۲: ۴). رشد فزاینده جمعیت کشورمان ایران در دهه های اخیر و افزایش میل به مهاجرت از روستاها به شهرها در همین دوره باعث رشد سریع و لجام‌گسیخته شهرهای بزرگ شده است. در چنین شرایطی که توسعه پایدار شهرهای کشور امکان‌پذیر نبوده است، معضلات و مشکلات شهرنشینی به‌عنوان موضوعی حساس و درخور توجه بروز کرده است (کیال و عقیلی، ۱۳۸۸: ۲).

یکی از موضوع‌هایی که بیشتر شهرهای جهان با آن دست‌به‌گریبان‌اند، شکل‌گیری حاشیه‌نشینی یا سکونتگاه‌های غیررسمی درون یا حاشیه شهرهاست. وجود معانی و اصطلاحات متعدد در زبان‌های مختلف، بیانگر جهانی بودن این وضعیت است (الکساندر،^۳ ۲۰۰۲: ۳۸). این پدیده به اشکال متفاوت در گوشه و کنار شهرها، حتی در بخش مرکزی شهرها به‌صورت مجتمع‌هایی در قالب محله‌هایی با عناوین زاغه، آلونک‌نشینی، حاشیه‌نشینی، سکونتگاه‌های خودرو سکونتگاه‌های نابسامان، سکونتگاه‌های غیرمجاز، سکونتگاه‌های برنامه‌ریزی‌نشده و ... مشاهده می‌شود. در اغلب کشورهای در حال توسعه این پدیده به شکل حادثه‌تر از سایر کشورهای جهان به چشم می‌خورد (هادیزاده بزار، ۱۳۸۲: ۱).

مطالعات انجام‌گرفته نشان می‌دهد در کشورهای در حال توسعه پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی بسیار گسترده‌تر است. برای نمونه از ۲۰ شهر بزرگ جهان در سال ۲۰۰۵ که جمعیت زیادی دارند، ۱۷ شهر در کشورهای در حال توسعه قرار دارند که بیش از ۲۰ درصد جمعیت شهری این کشورها در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند.

در ایران نیز به‌عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه به‌موازات رشد شهرنشینی در دهه‌های اخیر، سکونتگاه‌های نامتعارف و خودانگیخته‌ای درون یا مجاور شهرها- با تقدم

1. Fengli & Others
2. Cozen
3. Alexander

در مجموعه‌های شهری بزرگ- به سرعت ایجاد شده و رشد یافته است. این سکونتگاه‌ها اغلب ویژگی‌های زیر را دارند (پورآقایی، ۱۳۸۳: ۲۵):

- مسکن‌سازی شتاب‌زده توسط استفاده‌کنندگان آن‌ها که عمدتاً به دلیل نداشتن پروانه ساختمان و تبعیت نکردن از برنامه‌ریزی رسمی شهرسازی مجموعه‌ای نابسامان به وجود آورده‌اند.

- پیوستگی عملکردی با شهر اصلی و گسست کالبدی از آن با تجمعی از قشرهای عمدتاً کم‌درآمد و فقیر؛

- محیطی با کیفیت پایین زندگی و کمبود شدید خدمات و زیربنای شهری و تراکم بالای جمعیتی.

ویژگی‌های یادشده، ساکنان این سکونتگاه‌ها را در مخاطره آسیب‌های اجتماعی، اقتصادی، طبیعی، زیست‌محیطی و... قرار داده و موجب جدایی‌گزینی آن‌ها از شهر اصلی شده است. برآورد می‌شود دست‌کم یک‌هشتم جمعیت شهری کشور (حدود چهار و نیم میلیون نفر) در این سکونتگاه‌های غیررسمی مستقر باشند و تداوم این روند، نسبت آن را در ابتدای دهه آینده به یک‌چهارم جمعیت شهری و تعداد آن را به بیش از دو برابر خواهد رساند. البته به‌طور متوسط در مقایسه با بسیاری از کشورهای در حال توسعه، سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشینی در ایران از کمیت و کیفیت مسکن و زیربنای بهتری برخوردارند؛ اما با توجه به جهانی‌شدن اقتصاد با پیامدهایی همچون شهری شدن فقر و دوسطحی شدن جامعه، در صورت تداوم داشتن این شرایط و چاره نکردن آن، ممکن است به شکاف بیشتر انتظارات واقعیات در اجتماعات غیررسمی بینجامد و آن‌ها را محل عصیان و آسیب‌های بیشتر کند (مهندسین مشاور پارس آرایه).

متأسفانه پدیده حاشیه‌نشینی به سرعت در حال رشد و گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست‌محیطی فراوانی را در اغلب کلان‌شهرهای ایران به وجود آورده است. شهر شیراز نیز به‌عنوان ششمین کلان‌شهر کشور از این قاعده مستثنی نیست. بررسی‌های مقدماتی نشان می‌دهد که محلات متعددی با ویژگی‌های تقریباً مشابه به‌صورت پراکنده در سطح و حاشیه شهر شیراز با مشکلات ناشی از اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی مواجه هستند. این محلات که تحت تأثیر عوامل متعددی

قرار دارند، نابسامانی‌های مختلفی را به وجود آورده‌اند که به شکل ناهماهنگ با مجموعه شهر شیراز در حال رشد و گسترش است. به نظر می‌رسد ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی و کالبدی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشین با ساکنان رسمی شهر شیراز تفاوت اساسی دارد که عوامل خاصی در بروز آن تأثیرگذار بوده‌اند. بنابراین پژوهش حاضر در پی آن است که با شناخت و تحلیل وضعیت اجتماعی حاشیه‌نشینان شهر شیراز به ارائه راهکارهایی برای رهایی از این معضل و درنهایت بهبود روند آن و توانمندسازی اسکان غیررسمی با توجه به توان‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (توسعه بومی) بپردازد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

شهر شیراز به‌عنوان مرکز استان فارس و بزرگ‌ترین شهر نیمه جنوبی کشور با مهاجرت فراوان و میزان بالای رشد طبیعی جمعیت مواجه است. مهاجرین کم‌درآمد در مرحله ورود به شهر با توجه به توان اقتصادی و اجتماعی و به علت محدودیت‌های ساختاری برای جذب آن‌ها در بخش رسمی و قانونی شهر، عمدتاً به شکل غیررسمی در حواشی و خارج از محدوده قانونی و رسمی شهر اسکان یافته‌اند. این فرایند باعث ایجاد مشکلات و معضلات متعدد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در شهر شیراز شده است. چنانچه تدابیر مناسب و برنامه اصولی برای کنترل و بهبود سکونتگاه‌های غیررسمی و محلات حاشیه‌نشین در شهر شیراز اتخاذ نشود، روزبه‌روز معضلات گسترش می‌یابد و پیامدهایی همچون تضادهای شدید اکولوژیکی شهری، بزهکاری، جرم و جنایت و به‌طور خلاصه ناهنجاری‌های اجتماعی و درنهایت عدم کنترل و نظارت مدیران و برنامه‌ریزان شهری در هدایت و ساماندهی شهر را در پی خواهد داشت. بنابراین نمی‌توان به امید حل خود به خودی این مسئله آن را رها کرد و با برخورد مقطعی، گزینشی و پراکنده‌کاری (در اینجا و آنجا) پاسخگوی آن بود. همچنین احتمال دارد مداخله‌های نسنجیده، خود مشوقی برای گسترش مسئله باشد و درنتیجه به دنباله‌روی از اتفاقات و نه هدایت و کنترل آن‌ها ختم شود. بنابراین برنامه‌های اصلاحی به‌ویژه ساماندهی و توانمندسازی به‌عنوان ضرورتی گریزناپذیر مطرح است. اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر نیز بدان علت است که با شناسایی علل پیدایش حاشیه‌نشینی و بررسی وضعیت

اجتماعی حاشیه‌نشینان شهر شیراز امکان سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران عرصه شهر باهدف رهایی از این معضل فراهم شود. بنابراین انجام چنین تحقیقاتی برای شناسایی و ساماندهی مطابق توان‌های اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی ضروری است.

اهداف

- بررسی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینی در شهر شیراز؛
- ایجاد فضای مناسب برای زیست در جامعه شهری به‌ویژه در شهر شیراز بر اساس کنترل حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی؛
- دستیابی به وضعیت حاشیه‌نشینان از لحاظ وضعیت اجتماعی؛
- ارائه راهکارهای مناسب برای بهبود روند اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی در شهر شیراز.

پیشینه پژوهش

نخستین بار اصطلاح حاشیه‌نشینی را رابرت ای. پارک^۱ به کاربرد. پارک در مقاله «مهاجرت بشر و انسان حاشیه‌نشین»، حاشیه‌نشینی را نتیجه عملکردهای اقتصادی-سیاسی می‌داند (انصاری، ۱۳۶۹: ۳۹). بعد از اصلاحات ارضی سال ۱۳۴۱ در ایران برای جلوگیری از جنبش‌های دهقانی و توسعه خرده مالکی و ... نیروی عظیمی از جمعیت روستایی به علت از بین رفتن سیستم مدیریت سنتی در روستاها و جایگزین شدن سیستمی جدید و با از دست دادن زمین و کاهش بهره‌برداری از زمین زراعی به امید کسب درآمد مناسب راهی شهرها شدند. در این دوره به تدریج جریان سرمایه‌ها به توسعه شهر و دگرگونی سریع عملکرد شهری انجامید و بازتاب آن در گسترش فضایی شهر منعکس شد. از طرف دیگر، موج عظیم مهاجران، حاشیه‌نشینی، حومه‌نشینی و ... را در شهرهای بزرگ به وجود آورد. با توجه به افزایش روزافزون چنین پدیده‌ای، مطالعات فراوانی درباره این پدیده انجام گرفته است (نظریان، ۱۳۷۹: ۷۶).

درباره حاشیه‌نشینی تحقیقات گسترده‌ای در نقاط مختلف دنیا صورت گرفته است. این منابع و تحقیقات بیشتر به مقالات و رساله‌های دانشجویان دانشگاه‌های مختلف

اختصاص دارد که عمدتاً در رشته‌های علوم اجتماعی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری انجام شده است. در زیر پیشینه پژوهش به تفکیک بر اساس پیشینه داخلی و خارجی بررسی شده است:

- کمانرودی کجوری (۱۳۷۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «اسکان غیررسمی در تهران- ساماندهی منطقه ۶ شهرداری» دانشکده علوم زمین، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، هدف از تحقیق را دستیابی به فضاهای شهری درخور و راه‌حل مناسب برای اصلاح و رسمیت بخشیدن به وجود کالبدی و حقوقی اجتماعات اسکان غیررسمی منطقه به امید ایجاد انگیزه، تحرک و پویایی اجتماعی و اقتصادی در آن اجتماعات می‌داند. وی کوشیده است ضمن شناسایی مشکلات، محدودیت‌ها و قابلیت‌های موجود، گزینه‌های مناسب ساماندهی آن‌ها را شناسایی کند و پس از ارزیابی بر مبنای معیارهای مدنظر، مناسب‌ترین گزینه را برای کمک به تصمیم‌گیری آگاهانه و خردمندانه مدیران ارائه کند.

- زنگی آبادی و همکاران (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل علل اقتصادی - اجتماعی حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان» به این نتایج دست‌یافته‌اند که ۴۴/۵ درصد از پاسخگویان مناطق حاشیه‌نشین مهاجر غیربومی بوده و ۵۷/۸ درصد آنان قبلاً در محله‌ای دیگر از شهر اصفهان زندگی می‌کرده‌اند که اکثر آن‌ها را می‌توان در زمره رانده‌شدگان از متن به حاشیه نامید. تهیه و دسترسی آسان‌تر به مسکن در مناطق حاشیه‌نشین (ارزان‌تر بودن قیمت زمین شهری و مسکن)، باعث هجوم مهاجران و گروه‌های کم‌درآمد شهری به این مناطق شده است. درصد بیکاری در مناطق حاشیه‌نشین بسیار بیشتر از سایر مناطق شهری است و یکی از دلایل حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان محسوب می‌شود.

- امیری و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای به بررسی و مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹ شهرداری تهران از دیدگاه مدیران شهری پرداخته‌اند. نتایج کلی و یافته‌های تحقیق آن‌ها بیانگر آن است که مدیران منطقه ۱۹، خاستگاه آسیب‌های اجتماعی را مسائل خانوادگی و اقتصادی می‌دانند و بیکاری، اعتیاد و تکدی‌گری را به‌عنوان مهم‌ترین آسیب‌ها معرفی می‌کنند. فقر و طلاق با رتبه دو پنج، در بخش دلایل بروز آسیب‌های اجتماعی، از مهم‌ترین دلایل هستند. در مورد سازوکار

بهبود، علاوه بر محور توجه به نیازهای اقتصادی، مفاهیمی مرتبط با مدیریت کنترلی شهری و فعالیت‌های فرهنگی و افزایش آگاهی حاشیه‌نشینان، به چشم می‌خورد. این مفاهیم را مدیران منطقه ۱۹ بابتان راهکارهایی از قبیل آموزش و فعالیت های فرهنگی ارائه کرده‌اند.

- فتحي و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر رفتارهای وندالیستی جوانان با تأکید بر نقش حاشیه‌نشینی (مورد مطالعه: جوانان شهر تهران)» به این نتایج دست‌یافته‌اند که بین پایگاه اقتصادی- اجتماعی، میزان آنومی و میزان ارتباط جوانان با کج‌روها با میزان رفتارهای وندالیستی آنان رابطه معنی‌داری وجود دارد و همچنین تفاوت معناداری در رفتارهای وندالیستی دو گروه جوانان حاشیه‌نشین و غیرحاشیه‌نشین وجود دارد. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که رفتارهای وندالیستی جوانان در مناطق حاشیه‌نشین به نسبت مناطق غیرحاشیه‌نشین بیشتر است و این امر با توجه به عوامل دیگری نظیر آنومی، ارتباط با کج‌روها و پایگاه افراد تشدید می‌شود.

- کاساردا^۱ (۲۰۱۱) در مطالعات خود، عمومی‌ترین شاخص نابسامانی اجتماعی را اندازه‌گیری درصد رسمی فقر در محدوده داده‌شده یک شهر می‌داند. کاساردا همچنین تأکید دارد که علاوه بر فقر، نابسامانی اجتماعی با آسیب‌شناسی شرایط اجتماعی ارتباط دارد؛ درست مانند خصوصیات نابسامانی اجتماعی که ویلسون در نظر گرفته بود. وی در تحقیق روی صد شهر بزرگ آمریکایی، ترکیبی از آمارهای رسمی فقر، نواحی محروم و طبقه پایین را برای ایجاد دو نشانگر پایه نواحی نابسامان و به‌شدت نابسامان استفاده کرده است. نواحی نابسامان، مناطقی هستند که آمارهای رسمی به‌طور هم‌زمان نشان‌دهنده سطوح عنان‌گسیخته و فقر بالا، بیکاری، خانوارهای زن‌سرپرست و دریافت‌کنندگان رفاه هستند. نواحی به‌شدت نابسامان علاوه بر همه خصوصیات فوق، میزان بالای نوجوانان ترک تحصیل‌کرده را نیز دارند.

- کلیفورد شاو^۲ (۲۰۱۲) پژوهشی در سال ۲۰۱۲ انجام داد که براساس آن جرایم شهری متأثر از فضای مناطق خاص شهری است. وی با اخذ آمار و اطلاعات مناطق خاص

1. Kasarda

2. Clifford Shaw

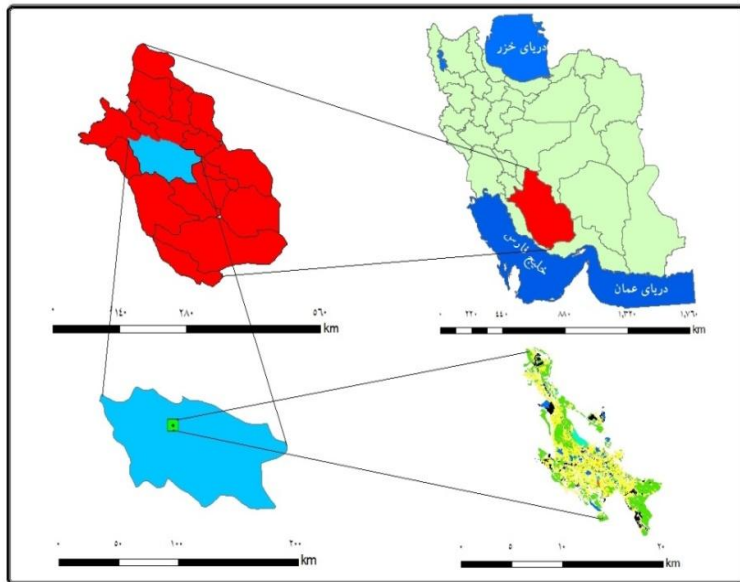

شهر از دادگاه و پلیس به مناطقی رسید که ویژگی‌های حاشیه‌نشینی داشتند و به «گتو»^۱ معروف‌اند. یافته‌های اصلی پژوهش عبارت‌اند از: ۱. به‌طور کلی بزهکاران مناطق حاشیه از حیث ضریب هوشی و شخصیتی با بزهکاران مناطق دیگر، تفاوت معناداری ندارند. ۲. در مناطق حاشیه‌ای، سنت‌های عرفی، نهادهای محله‌ای و افکار عمومی که از طریق آن‌ها محله‌ها، رفتار افراد را کنترل می‌کنند، به‌طور عمده از هم فروپاشیده است. ۳. مناطق حاشیه‌ای، فرصت‌های متعددی برای فعالیت مجرمان از جمله خرید و فروش مواد مخدر، اموال مسروقه، مشروبات الکلی، اعمال خرابکارانه و متجاوزانه و منافی عفت و غیره در اختیار مجرمان قرار می‌دهند. ۵. فعالیت‌های بزهکارانه در این مناطق از همان سنین کودکی به‌عنوان بخشی از بازی‌ها شروع می‌شوند.

محدوده مورد مطالعه

قلمرو مکانی این پژوهش، مناطق ده‌گانه شهر شیراز است. شیراز در مرکز استان فارس در ۳۰ درجه و ۲۵ دقیقه عرض جغرافیایی و ۳۷ درجه و ۲۹ دقیقه طول جغرافیایی قرار گرفته است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۵۴۰ متر است (محمدی، ۱۳۸۵: ۳۲ و ۳۳). طبق آخرین سرشماری شهر شیراز با ۱۲۰۴۸۸۲ نفر جمعیت ششمین شهر بزرگ کشور در سال ۱۳۹۰ بوده است (www.sci.org.ir). نقشه ۱ موقعیت شهر شیراز را در ایران و استان فارس و شهرستان شیراز نشان می‌دهد.

ه ۱- موقعیت شهر شیراز در سطح کشور، استان و شهرستان (ترسیم: نگارندگان)

روش پژوهش

نوع پژوهش کاربردی و روش بررسی آن ترکیبی از روش‌های تحقیق اسنادی، توصیفی و تحلیلی است. جامعه آماری محلات حاشیه‌نشین شهر است که در مقایسه با شهر شیراز بررسی می‌شود. اطلاعات موردنیاز این تحقیق برحسب نوع فرضیات و اهداف تحقیق بوده است که از طریق نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، طرح‌های جامع و تفصیلی شهر شیراز، نقشه ۱:۲۰۰۰ وضع موجود شهر شیراز و همچنین از طریق اسناد، مجلات و کتب مرتبط با موضوع، ابزار پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده به‌دست‌آمده است. با توجه به گستردگی محدوده مورد مطالعه و عدم امکان جمع‌آوری اطلاعات از تمام جامعه آماری، اقدام به نمونه‌گیری شد.

۱. **جامعه آماری:** جامعه آماری محلات حاشیه‌نشین شهر است که در مقایسه با شهر شیراز بررسی می‌شود.

۲. **حجم نمونه:** با توجه به گستردگی محدوده مورد مطالعه و عدم امکان جمع‌آوری اطلاعات از تمام جامعه آماری، اقدام به نمونه‌گیری شده است. برای محاسبه حجم نمونه

پاسخگویان از فرمول کوکران^۱ استفاده شده که فرمول کوکران به شرح زیر است:

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

در فرمول فوق N حجم جامعه مورد مطالعه، t اندازه متغیر در توزیع طبیعی، P درصد توزیع صفت در جامعه، q درصد افرادی که فاقد آن صفت هستند و d تفاضل نسبت واقعی صفت در جامعه را نشان می‌دهد. ویژگی عمده این فرمول آن است که می‌توان حجم جامعه را نیز در آن دخالت داد و به یک نمونه منطقی‌تر دست یافت. در این پژوهش برای انتخاب نمونه در جامعه آماری از روش نمونه‌برداری طبقه‌ای تصادفی استفاده شده است.

با توجه به جامعه آماری پژوهش که محلات حاشیه‌نشین شهر شیراز است و بر اساس جمعیت ۲۷۹ هزار نفری محلات حاشیه‌نشین و با توجه به فرمول کوکران، حجم نمونه ۳۸۳ پرسشنامه برآورد شد که برای اطمینان بیشتر تعداد حجم نمونه به ۴۰۰ پرسشنامه افزایش پیدا کرد. شایان ذکر است با توجه به تعداد زیاد محلات حاشیه‌نشین، محققان بر اساس نظر ناظر تحقیق، اقدام به رتبه‌بندی محلات حاشیه‌نشین و پیدا کردن محلات همگن کرده‌اند و در نهایت پرسشنامه‌ها را در محلات همگن که شامل ۷ محله شده است، توزیع کرده‌اند. روش انتخاب محلات هدف و همگن در ادامه متن آورده شده است.

الف) قابلیت پایایی (اعتماد) پرسشنامه

یکی از ویژگی‌های ابزار اندازه‌گیری پایایی آن است. اعتماد یا پایایی مسئله‌ای کمی و تکنیکی است و بیشتر ناظر به این سؤال است که ابزار اندازه‌گیری با چه صحت و دقتی پدیده یا صفت مدنظر را اندازه‌گیری می‌کند. برای محاسبه ضریب قابلیت پایایی، شیوه‌های مختلفی به کار برده می‌شود که در این پژوهش در یک مطالعه راهنما به حجم ۴۰۰ نفر، از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است و ۰/۸۸ برآورد شد که بیانگر اعتبار بالای پرسشنامه حاضر است.

ب) روایی (اعتبار) پرسشنامه

بر خلاف اعتماد یا پایایی که عمدتاً یک مسئله کمی و قابل اندازه‌گیری است، اعتبار یا روایی مسئله‌ای عمدتاً کیفی است و ارزیابی آن بسیار مشکل است. برای سنجش روایی از روش‌های زیر استفاده شده است:

۱- اعتبار محتوا: پرسشنامه بین ۱۰ نفر از استادان دانشگاه اصفهان و همچنین چند نفر از مسئولان معاونت دانش و پژوهش سپاه فجر فارس توزیع و همه پیشنهادها و اصلاحات محتوایی و عبارتی اعمال شد.

۲- اعتبار سازه‌ای: در این پژوهش اعتبار سازه تشکیل یافته توسط شاخص‌های KMO و بارتلت مورد بررسی قرار گرفته است که با توجه به نتایج به‌دست آمده، می‌توان گفت اعتبار سازه مورد تأیید قرار گرفته است.

جدول ۱- مقدار KMO و آزمون بارتلت

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۶۵۷
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۴۵۱/۶۷۰
	Df	۶
	Sig.	۰/۰۰۰

۳- اعتبار عاملی: در ادامه برای اینکه بدانیم مجموع عوامل تا چه میزان در پیدایش و گسترش حاشیه‌نشینی نقش داشته‌اند از تحلیل عاملی استفاده شده است. نتایج حاصل از جدول ۲ نشان می‌دهد مجموع درصد واریانس که عامل‌های تحقیق تبیین می‌کنند حدود ۵۷ درصد است که مقدار زیادی است. این درصد واریانس زیاده‌ای از اعتبار سازه ساخته شده توسط محقق است.

1. Content Validity
2. Construct Validity
3. Factor Validity

جدول ۲- میزان تبیین واریانس توسط شاخص‌های پژوهش

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			استخراج مجموع ضرایب عوامل		
	مجموع	واریانس %	نجمعی %	مجموع	واریانس %	تجمعی %
۱	۲/۲۷۶	۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹	۲/۲۷۶	۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹
۲	۰/۸۸۹	۲۲/۲۲۶	۷۹/۱۳۵			
۳	۰/۵۴۳	۱۳/۵۷۸	۹۲/۷۱۲			
۴	۰/۲۹۲	۷/۲۸۸	۱۰۰			

۳. ابزار تجزیه و تحلیل اطلاعات

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و بررسی متغیرها، تهیه جدول‌های آماری و محاسبات آن‌ها از نرم‌افزارهای Excel و SPSS استفاده شده و برای تهیه نقشه‌ها نرم‌افزار Arc GIS، Auto CAD به کار رفته است.

مبانی نظری و ادبیات پژوهش

۱. معیارهای تشخیص اسکان غیررسمی در ایران و جهان

سکونت غیررسمی از جنبه‌های مختلفی همچون ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی ویژگی‌های مشخصی دارد که به‌طور اساسی جنبه‌های کالبدی، اجتماعی و قانونی (حقوقی) به تشخیص سکونت غیررسمی کمک می‌کند. این سه جنبه (کالبدی، اجتماعی و حقوقی) بنا به دلایل مختلف به یکدیگر وابسته‌اند؛ از این‌رو ویژگی‌های مهم یک سکونتگاه غیررسمی از جنبه‌های مختلف عبارت‌اند از (کمانرودی، ۱۳۸۰: ۲۶):

۲. ویژگی کالبدی سکونت غیررسمی

یک سکونتگاه غیررسمی به دلیل اصل غیرقانونی بودن آن، سرویس‌ها و خدمات شهری ناکافی و زیرساختی در سطح پایین یا پایین‌تر از حد مناسب است. این خدمات که چارچوب و زیربنای فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی هستند، عبارت‌اند از:

- سیستم آبرسانی ضعیف و ناکافی، بهداشت محیط نامناسب، ایجاد واحدهای مسکونی بدون رعایت معیارهای فنی و استقرار محیطی، روشنایی نامناسب معابر، کمبود

و فقدان فضاهای آموزشی، مراکز بهداشتی و سایر فضاها.

۳. ویژگی‌های اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی

بیشتر خانوارهای ساکن سکونتگاه‌های غیررسمی به گروه‌های درآمدی پایین تعلق دارند که ویژگی‌های آن‌ها عبارت است از:

- اغلب ساکنان را مهاجران (روستا و شهرهای کوچک) تشکیل می‌دهند؛ سطح سواد پایین اجتماع غیررسمی که نسبت بی‌سوادی میان زنان بیشتر از مردان است؛ ساکنان به‌عنوان کارگر روزمزد هستند و اغلب در بخش‌های غیررسمی کار می‌کنند و سرانجام سطح پایین دستمزد و شغل‌های نیمه وقت (قرخلو همکاران، ۱۳۸۸: ۶).

۴. ویژگی‌های اقتصاد غیررسمی

مهم‌ترین ویژگی‌های اقتصادی بخش غیررسمی عبارت‌اند از:

- آسانی ورود به بخش غیررسمی، اتکا به منابع محلی و درآمد خانوار، مالکیت خانواده بر کسب و کار، فعالیت محدود، تخصص نداشتن در فعالیت به معنای فنی آن، و مهارت‌های اکتسابی از خارج از نظام رسمی. دولت بخش غیررسمی را نادیده می‌گیرد و از آن حمایت نمی‌کند و اغلب مقرراتی را ضد آن وضع می‌کند و برخی اوقات از فعالیت آن جلوگیری می‌کند (قرخلو همکاران، ۱۳۸۸: ۶).

مبانی نظری

به‌طور کلی، دیدگاه‌هایی را که درباره اسکان غیررسمی از جانب صاحب‌نظران عرضه شده است، می‌توان در قالب چند دیدگاه کلی طبقه‌بندی کرد:

۱. دیدگاه لیبرال: در این دیدگاه اسکان غیررسمی به‌مثابه معلول عوامل داخلی در کشورهای جنوب تلقی شده است و در جهت گذار از جامعه سنتی به جامعه صنعتی خود به‌عنوان ضرورتی در فرایند این تحول قلمداد می‌شود. این دیدگاه، با آنکه به برخی از ابعاد پدیده حاشیه‌نشینی توجه دارد، اما تحلیلی ریشه‌ای از مسئله به دست نمی‌دهد و به‌طور کلی با حقیقت درگیر نمی‌شود واقعیت اسکان غیررسمی را از تبعات نظام جهانی موجود که درمجموع موردقبول است، می‌انگارد و بیشتر به برخی جنبه‌های اجتماعی، کالبدی و اقتصادی حاشیه‌نشینی تأکید دارد (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰).

۲. دیدگاه رادیکال: در دهه‌های ۶۰ و ۱۹۷۰ برخلاف اندیشمندان لیبرالی، گروهی دیگر از متفکران از جمله نظریه‌پردازان مکتب وابستگی در آمریکای لاتین، مانند گوندر فرانک، دوس سانتوس، فورتادو، مانوئل کاستل و کسانی دیگر به‌طور کلی عقب‌ماندگی کشورهای در حال توسعه را معلول تسلط اقتصادی کشورهای توسعه‌یافته کنونی می‌دانند و به نظر آن‌ها، الگوی توسعه وابسته و برون‌زا و جریان صنعتی شدن وابسته، شهرنشینی شتابان و ناهمگون را به دنبال دارد که به موازات رشد نامتعادل، نابرابری درآمدها افزایش می‌یابد و عدم تعادل‌های ساختاری جامعه شتاب می‌گیرد. به دیده آن‌ها، برآیند عملکرد توسعه وابسته عبارت است از پیدایش شکاف طبقاتی میان شهر و روستا و در نتیجه ظهور گروه‌های حاشیه‌نشین شهری (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۱).

۳. دیدگاه توانمندسازی: در نیمه دوم دهه ۱۹۸۰ راهبرد توانمندسازی همراه بهسازی توصیه شده است. روش توانمندسازی، راهبردی جهانی برای مسکن محسوب می‌شود که در نشست عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۰۰ پذیرفته شد. این راهبرد بر بسیج تمامی امکانات بالقوه و منابع و تمامی عوامل برای ایجاد مسکن و بهبود در شرایط زندگی جوامع فقیر تأکید دارد و به مردم این فرصت را می‌دهد که شرایط خانه و محل زندگی خود را با توجه به اولویت‌ها و نیازهایشان بهبود بخشند. به‌طور خلاصه در روش توانمندسازی مرکز توجه، ساکنان شهر و مردم هستند و دولت متعهد می‌شود تسهیلات لازم را برای آنان فراهم کند.

نمودار ۱- ویژگی‌های سکونت‌گاه‌های غیررسمی

۴. دیدگاه جامعه‌گرایان جدید

مانوئل کاستل در کتاب مسئله شهری درباره گروه‌های حاشیه‌ای در شهرهای کشورهای در حال توسعه می‌نگارد: «شهرنشینی با آهنگ شتابان گسترش می‌یابد و به رغم اینکه امکانات اشتغال مولد برای جمعیت‌های تازه‌وارد (مهاجران) فراهم نیست، امکانات و تسهیلات زیربنایی و اجتماعی شهری نیز با افزایش جمعیت شهرها نامتناسب است و بر اثر کمبود تسهیلات زیربنایی، اجتماعی و کالبدی، سکونتگاه‌ها و محله‌های نامتعارف از قبیل زاغه‌ها و آلونک‌های حاشیه‌ای که از طریق مهاجران تازه‌وارد تهدیدست برپا شده‌اند، به نحوی خودرو خودساز به وجود می‌آیند.» وی نیز مانند اکثر اندیشمندان آمریکای لاتین، حاشیه‌نشینی شهری را مولود نابرابری‌های اقتصادی- اجتماعی و شهرنشینی ناهمگون و انتقال فقر روستا به شهر می‌داند.

جدول ۳- رهیافت‌های برخورد با سکونتگاه‌های غیررسمی (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰)

رهیافت‌های چاره‌اندیشی اسکان خودانگیخته / غیررسمی	
پدیده را ریشه‌کن کنیم.	با نگرشی محافظه‌کارانه
پدیده را رها کنیم.	با نگرشی لیبرال
پدیده را ریشه‌ای حل کنیم.	با نگرشی رادیکال
پدیده را اصلاح کنیم.	با نگرشی اصلاح‌طلب

در این بخش از تحقیق نظریه‌های مربوط به اسکان غیررسمی ازجمله لیبرال، رادیکال، توانمندسازی، دیدگاه جامعه‌گرایان جدید و ... مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. در صورت پذیرش نسبی نظریه‌های فوق و تأکید بر دیدگاه توانمندسازی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی با انگیزه ساماندهی که می‌تواند با محوریت بسیج آن‌ها برای بهسازی و بهبود شرایط محیطی جامه عمل بپوشد و در این فرایند به‌تدریج زمینه یکپارچگی همه‌جانبه اجتماعی- اقتصادی و کالبدی با شهر را فراهم کند، درصدد هستیم با توجه به‌عنوان، سؤال‌ها و اهداف تحقیق، ابعاد اجتماعی اسکان غیررسمی در شهر شیراز را بررسی کنیم و به ارائه راهکارهایی برای بهبود روند آن بپردازیم.

بحث

۱. وضع موجود مناطق حاشیه‌نشین شهر شیراز

با مراجعه به سازمان‌های مرتبط مشخص شد در اسناد فرادستی این پژوهش ۲۵ سکونتگاه به‌عنوان بافت‌های غیررسمی و سکونتگاه‌های غیرمتعارف در شهر شیراز انتخاب شده‌اند. جدول ۴ محلات منتخب را نشان می‌دهد.

جدول ۴ - سکونتگاه‌های منتخب در مناطق هشت گانه به‌عنوان بافت‌های غیررسمی یا سکونتگاه‌های غیرمتعارف شهری شیراز^۱

شماره	نام سکونتگاه	مساحت	منطقه شهرداری
۱	تلخ‌دشت	۳۱/۵۴	۱
۲	تل ریگی	۷۲/۱۱	۲
۳	دباغی	۳۰/۳۷	۲
۴	دشت چنار	۳۶/۰۶	۲
۵	ده پیاله	۱۰۵/۳۰	۲
۶	شیخ علی چوپان	۵۸/۲۳	۲
۷	قلعه شازده بیگم	۲۲/۹۳	۲
۸	گلکوب	۲۲/۳۷	۲
۹	گودشیری	۴/۹۶	۲
۱۰	پایکوتاه	۷۵/۱۱۳	۲
۱۱	احمدی جدید	۹۸/۲۰	۲
۱۲	شهرک سعدی	۲۳۶/۲۵	۳
۱۳	سهل آباد	۸۸/۲۲	۳
۱۴	کوشن	۱۵۰/۳۵	۴
۱۵	درکی	۵۵/۶	۴
۱۶	احمدآباد	۴۳/۴۹	۴
۱۷	کتسبس	۹۰/۲۰	۵
۱۸	قبله	۹۹/۶۰	۵
۱۹	شهرک مدرس	۴۲/۱۶	۵
۲۰	کوشک میدان	۸۰/۶۵	۵
۲۱	احمد آباد صفاد	۴۹/۶۳	۷
۲۲	پودنک	۸۹/۴۰	۷
۲۳	حسین آباد سرتل	۱۱۴/۶۰	۷
۲۴	سهل آباد	۱۶۱/۳۳	۷
۲۵	شریف آباد	۱۱۸/۹۹	۷

در این پژوهش ابتدا با استفاده از تعدادی شاخص منتخب با بهره‌گیری از مدل تاکسونومی عددی و شاخص موریس این ۲۵ سکونتگاه رتبه‌بندی شدند و در سه گروه همگن قرار گرفتند. از بین این سه دسته سکونتگاه همگن تعدادی برای توزیع پرسشنامه انتخاب شدند. شیوه انتخاب به این صورت بوده است که ابتدا از هشت سکونتگاه سه سکونتگاه انتخاب شدند که عبارت‌اند از: شیخ علی چوپان، ده‌پیاله و دباغی؛ از ۱۴ سکونتگاه نیز ۳ سکونتگاه شهرک سعدی، کتس بس و سهل آباد انتخاب شدند و از ۳ سکونتگاه ۱ سکونتگاه انتخاب شد که پای کتا نام دارد. در مجموع ۷ سکونتگاه برای توزیع پرسشنامه انتخاب شدند.

جدول ۵- سکونتگاه‌های منتخب برای توزیع پرسشنامه

گروه ۱	گروه ۲	گروه ۳
دباغی	شهرک سعدی	پای کتاها
شیخ علی چوپان	کتس بس	قلعه شاهزاده بگم
دهپیاله	سهل آباد	پودنک
کشن	درکی	
تل ریگی	شهرک مدرس	
دشت چنار	گودشیری	
شریف آباد	احمد آباد	
احمدی نو	کوشک میدان	
	قبله	
	حسین آباد سرتل	
	گل کوب	
	سیل آباد	
	احمد آباد صفاد	
	تلخداش	

۲. نتایج تحلیل‌های توصیفی

الف) وضعیت بومی بودن

در جدول ۶ وضعیت بومی یا مهاجر بودن نمونه‌های بررسی شده نشان داده شده است.

طبق یافته‌های توصیفی، اغلب نمونه‌های بررسی شده مهاجر بوده‌اند. این مهاجران از شهر یا روستاهای دیگر وارد شهر شیراز شده و در مناطق حاشیه‌ای اسکان گزیده‌اند.

جدول ۶- وضعیت بومی و مهاجر بودن نمونه‌های بررسی شده

نام محلہ	جمعیت ہومی	درصد	جمعیت مہاجر	درصد	مجموع
دباغی	۲۰۰	۳.۵۱	۵۵.۰۰	۹۶.۴۹	۵۷.۰۰
شیخ علی چوپان	۰.۰۰	۰.۰۰	۵۸.۰۰	۱۰۰.۰۰	۵۸.۰۰
سعدی	۷۰۰	۱۲.۲۸	۵۰.۰۰	۸۷.۷۲	۵۷.۰۰
دھپیالہ	۱۳.۰۰	۲۲.۸۱	۴۴.۰۰	۷۷.۱۹	۵۷.۰۰
پای کتا	۴.۰۰	۷.۰۲	۵۳.۰۰	۹۲.۹۸	۵۷.۰۰
کتس بس	۰.۰۰	۰.۰۰	۵۷.۰۰	۱۰۰.۰۰	۵۷.۰۰
سہل آباد	۹.۰۰	۱۵.۷۹	۴۸.۰۰	۸۴.۲۱	۵۷.۰۰
مجموع	۳۵.۰۰	۸.۷۵	۳۶۵.۰۰	۹۱.۲۵	۴۰۰.۰۰

(ب) انگیزه مهاجرت

اغلب پاسخگویان بیکاری را انگیزه اصلی خود برای مهاجرت به شیراز انتخاب کرده‌اند
وضع نابسامان معیشتی در مرتبه بعدی قرار دارد.

جدول ۷- انگیزه مهاجرت نمونه‌های بررسی شده

[illegible]

از بررسی توصیفی پاسخگویان برمی آید که مهم ترین اولویت در انتخاب شهر شیراز به عنوان مقصد مهاجرت، وجود فرصت هایی شغلی بوده است. همچنین به نظر می رسد اصلی ترین اولویت پاسخگویان در انتخاب محلات حاشیه نشین به ترتیب پایین بودن اجاره بها، ارزانی زمین و نزدیکی به اقوام و آشنایان باشد.

جدول ۸- اولویت انتخاب شهر شیراز به عنوان مقصد مهاجرت

مجموع	سهل آباد	کس بس	پای کتا	دهپاله	سعدی	شیخ علی چوپان	دباغی	
۵.۵۰	۸.۷۷	۰.۰۰	۰.۰۰	۸.۷۷	۱۲.۲۸	۳.۴۵	۵.۲۶	تحصیلات
۵۶.۲۵	۵۹.۶۵	۸۲.۴۶	۵۲.۶۳	۳۵.۰۹	۶۴.۹۱	۵۱.۷۲	۴۷.۳۷	وجود فرصت های شغلی
۱۵.۷۵	۱۲.۲۸	۳.۵۱	۱۴.۰۴	۲۲.۸۱	۳.۵۱	۳۱.۰۳	۲۲.۸۱	وجود امکانات و تسهیلات
۱۴.۰۰	۱۵.۷۹	۰.۰۰	۲۹.۸۲	۲۸.۰۷	۸.۷۷	۳.۴۵	۱۲.۲۸	درآمد بیشتر
۴.۲۵	۳.۵۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۵.۲۶	۸.۷۷	۳.۴۵	۸.۷۷	خدمات درمانی بهتر
۴.۲۵	۰.۰۰	۱۴.۰۴	۳.۵۱	۰.۰۰	۱.۷۵	۶.۹۰	۳.۵۱	خدمات رفاهی و آموزشی بهتر
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	امنیت
۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	مجموع

از دید اجتماعی، گروه های روستایی تازه مهاجر به شهر و محله را می توان با ویژگی های خاص قومی یا نژادی یا برحسب منشأ سکونت شناسایی کرد. خانوارهای روستایی کم درآمد که در شهر ساکن می شوند معمولاً از طریق واسطه هایی که در برخی محلات کم درآمد سکونت دارند، تشویق به سکونت می شوند. اغلب ساکنینی که از نقاط روستایی به شهر مهاجرت می کنند، در بحث اسکان با مشکلات زیادی روبه رو هستند و عمدتاً به علت ضعف درآمد تمایل به سکونت و پشتیبانی از سوی اقوام خویش در اسکان در محلات خاص و در قالب قومیت ها و گروه های نژادی و زبانی خاص دارند. این خانوارها

گاه مهاجرت‌شان به متغیرهای فصلی بستگی دارد که در اغلب اوقات به سکونت دایم می‌انجامد. البته زندگی شهری مشکلاتی را برای این خانوارها در پی دارد که از مهم‌ترین آن‌ها عدم تجانس فرهنگی و اجتماعی این‌گونه از مهاجرین با اجتماعات ساکن یا با سایر اجتماعات شهری است. برای نمونه در اکثر موارد خانوارهای مهاجر به‌واسطه عدم سنخیت فرهنگی با بافت‌های جدید، میانی و حتی برخی دیگر از بافت‌های غیررسمی، در تلاش‌اند به محلاتی بروند و اسکان یابند که اقوام آن‌ها سابق در آنجا اسکان یافته‌اند. بدین ترتیب قوم‌گرایی در فرایند شکل‌گیری شهرها نمود پیدا می‌کند. با نگرشی کلی به گوناگونی قومیت‌های ساکن در محلات پی می‌بریم. این عدم تجانس قوی و فرهنگی میان افراد ساکن محلات کمتر به همبستگی اجتماعی می‌انجامد و همواره مشکلاتی را با خود در پی دارد. با توجه به اینکه فارس‌های ساکن محلات نیز از شهرهای مختلف استان و خارج از استان به این محلات روی آورده‌اند، همبستگی میان آنان نیز با مشکلاتی همراه است. زبان و گویش افراد ساکن در محلات نیز منطبق با قومیت‌های گوناگونی است که در محله سکونت دارند و اغلب فارسی‌زبان هستند.

ج) میزان سواد

بی‌گمان بالا بودن سطح سواد عاملی در افزایش درآمد خانوار و ارتقای منزلت اجتماعی محسوب می‌شود. بر اساس تحقیقات میدانی انجام‌شده در محلات حاشیه‌نشین شیراز (محلات انتخاب‌شده)، ۲۴.۲۵ درصد پاسخگویان دارای مدرک ابتدایی یا بی‌سواد، ۲۲.۷۵ درصد دارای مدرک سیکل، ۲۷ درصد دارای مدرک دیپلم، ۱۶.۷۵ درصد دارای مدرک فوق‌دیپلم، ۸.۵ درصد دارای مدرک لیسانس و تنها ۰.۷۵ درصد دارای مدرک فوق لیسانس و بالاتر بوده‌اند.

بنابراین بیشترین تعداد پاسخگویان (بیش از ۷۰ درصد) مدرک کمتر از دیپلم داشته‌اند یا بی‌سواد بوده‌اند (جدول ۹).

جدول ۹- میزان سواد پاسخگویان در محلات حاشیه‌نشین

مجموع	سهل آباد	کس بس	پای کنا	دهیاله	سعدی	شیخ علی چوپان	دباغی	
۲۴.۲۵	۸.۷۷	۵۶.۱۴	۷.۰۲	۲۸.۰۷	۲۶.۳۲	۳۱.۰۳	۱۲.۲۸	بی سواد
۲۲.۷۵	۳۶.۸۴	۲۹.۸۲	۱۲.۲۸	۱۷.۵۴	۳۱.۵۸	۲۲.۴۱	۸.۷۷	سیکل
۲۷.۰۰	۲۶.۳۲	۱۴.۰۴	۴۷.۳۷	۲۹.۸۲	۳۵.۰۹	۲۰.۶۹	۱۵.۷۹	دیپلم
۱۶.۷۵	۱۲.۲۸	۰.۰۰	۱۹.۳۰	۸.۷۷	۷.۰۲	۲۵.۸۶	۴۳.۸۶	فوق دیپلم
۸.۵۰	۱۵.۷۹	۰.۰۰	۱۴.۰۴	۱۵.۷۹	۰.۰۰	۰.۰۰	۱۴.۰۴	لیسانس
۰.۷۵	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۵.۲۶	فوق لیسانس و بالاتر
۹۹.۲۵	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	۱۰۰.۰۰	مجموع

۳. نتایج تحلیل‌های آماری استنباطی

ابتدا برای بررسی هرکدام از سؤال‌های تحقیق از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. هدف این آزمون مقایسه متغیرهای مدنظر با حد متوسط است. در آزمون t تک‌نمونه‌ای فرض H_0 حاکی از برابری شاخص مدنظر با عدد سه (حد متوسط رضایت) است و فرض H_1 حاکی از عدم برابری شاخص مدنظر با حد متوسط رضایت است. در این صورت باید از مقادیر حد بالا و حد پایین استفاده کرد که:

۱. هرگاه حد بالا و پایین مثبت باشد، میانگین از مقدار مشاهده‌شده بزرگ‌تر است.
 ۲. هرگاه حد بالا و پایین منفی باشد، میانگین از مقدار مشاهده‌شده کوچک‌تر است.
- نتایج حاصل از آزمون t تک‌نمونه‌ای در ارتباط با بررسی وضعیت امنیت اجتماعی نشان می‌دهد که شاخص‌های وضعیت جرم و جنایت در محله، سرعت عمل مأمور نیروی انتظامی در صورت بروز اتفاق و نیاز به حضور آن‌ها در محله، وجود افراد ولگرد و اراذل و اوباش، افراد معتاد، قاچاقچیان و فروشندگان مواد مخدر، وجود خانه‌های فساد و فحشا، بی‌عفتی و چشم‌چرانی در محله، تأثیر وجود معتمدین محله و ریش‌سفیدان در حل و فصل مسائل، در شرایط بالاتر از حد متوسط است. شاخص‌های میزان احساس امنیت هنگام حضور در مناطق خلوت محله، فعالیت نیروهای بسیج در ایجاد امنیت

محله، فعالیت نیروی انتظامی در ایجاد امنیت محله، خریدوفروش مشروبات الکلی، افراد بی‌خانمان، تكدی‌گری و بناها و ساختمان‌های نیمه‌تمام و رهاشده در محله که مقدار sig آن‌ها بالاتر از ۰/۰۵ است، در حد متوسطی قرار دارد و همچنین شاخص‌های سرقت اشیا و پول یا کیف‌قاپی، زورگیری، دعوا و درگیری و مشاجره، وجود معابر تاریک و پر پیچ و خم در شرایط پایین‌تر از حد متوسط است.

جدول ۱۰- وضعیت شاخص‌های اجتماعی

فاصله اطمینان ۰/۹۵		Test Value=3				شاخص های اجتماعی
حد بالا	حد پایین	اختلاف میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی	T مقدار	
۰/۰۶۳	-۰/۱۲۸	-۰/۰۳	۰/۵۰۶	۳۹۹	-۰/۶۶۶	میزان احساس امنیت هنگام حضور در مناطق خلوت محله
۰/۲۲۳	۰/۰۴۱	۰/۱۳	۰/۰۰۵	۳۹۹	۲/۸۵۴	وضعیت جرم و جنایت در محله
۰/۰۲۵	۰/۲۰۹	۰/۱۱	۰/۰۱۲	۳۹۹	۲/۵۱۸	سرعت عمل مأمور نیروی انتظامی در صورت بروز اتفاق و نیاز به حضور آن‌ها در محله
۰/۱۱۲	-۰/۰۶۷	۰/۰۲	۰/۶۲۵	۳۹۹	۰/۴۹۰	فعالیت نیروهای بسیج در ایجاد امنیت محله
۰/۱۳۶	-۰/۰۴۱	۰/۰۴	۰/۲۹۵	۳۹۹	۱/۰۴۸	فعالیت نیروی انتظامی در ایجاد امنیت محله
۰/۵۱۹	۰/۷۴۱	۰/۶۳	۰/۰۰۰	۳۹۹	۱۱/۱۵۳	وجود افراد ولگرد و اراذل و اوباش
۰/۵۲۲	۰/۷۴۲	۰/۶۳	۰/۰۰۰	۳۹۹	۱۱/۲۸۹	افراد معتاد
۰/۴۱۶	۰/۶۳۸	۰/۵۲	۰/۰۰۰	۳۹۹	۹/۳۱۶	قاچاقچیان و فروشندگان مواد مخدر
-۰/۳۵۵	-۰/۵۶۹	-۰/۴۶	۰/۰۰۰	۳۹۹	-۸/۵۱۰	سرقت اشیا، پول یا کیف‌قاپی
-۰/۲۲۶	-۰/۴۶۳	-۰/۳۴	۰/۰۰۰	۳۹۹	-۵/۷۳۱	زورگیری، دعوا، درگیری، مشاجره
۰/۳۶۷	۰/۱۳۲	۰/۲۵	۰/۰۰۰	۳۹۹	۴/۱۸۰	وجود خانه‌های فساد و فحشا
۰/۳۱۴	۰/۰۶۵	۰/۱۹	۰/۰۰۳	۳۹۹	۳/۰۰۱	بی‌عفتی و چشم‌چرانی در محله
۰/۳۱۴	-۰/۰۴۹	۰/۱۳	۰/۱۵۲	۳۹۹	۱/۴۳۵	خریدوفروش مشروبات الکلی
۰/۰۵۹	-۰/۱۵۴	-۰/۰۴	۰/۳۸۲	۳۹۹	-۰/۸۷۵	افراد بی‌خانمان
۰/۰۷۵	-۰/۱۲۵	-۰/۰۲	۰/۶۲۵	۳۹۹	-۰/۴۹۰	تکدی‌گری و ...
-۰/۰۱۶	-۰/۲۲۳	-۰/۱۲	۰/۰۲۳	۳۹۹	-۲/۲۷۵	وجود معابر تاریک و پر پیچ و خم
۰/۱۷۶	-۰/۰۰۱	۰/۰۸	۰/۰۵۳	۳۹۹	۱/۹۴۲	بناها و ساختمان‌های نیمه‌تمام و رهاشده در محله
۰/۲۷۳	۰/۰۶۱	۰/۱۶	۰/۰۰۲	۳۹۹	۳/۱۰۷	تأثیر وجود معتمدین محله و ریش‌سفیدان در حل و فصل مسائل

برای دانستن اینکه مجموع عوامل فوق تا چه حد در پیدایش و گسترش حاشیه‌نشینی نقش داشته‌اند از تحلیل عاملی استفاده شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد مجموع درصد واریانس که عامل‌های فوق تبیین می‌کنند حدود ۵۷ درصد است که مقدار درخور توجهی است. درصد واریانس زیاد حاکی از اعتبار سازه ساخته شده توسط محقق است.

جدول ۱۱- میزان تبیین واریانس توسط شاخص‌های پژوهش

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			استخراج مجموع ضرایب عوامل	
	مجموع	واریانس	تجمعی %	مجموع	واریانس
۱	۲/۲۷۶	۵۶/۹۰۹	۵۶/۹۰۹	۲/۲۷۶	۵۶/۹۰۹
۲	۰/۸۸۹	۲۲/۲۲۶	۷۹/۱۳۵		
۳	۰/۵۴۳	۱۳/۵۷۸	۹۲/۷۱۲		
۴	۰/۲۹۲	۷/۲۸۸	۱۰۰		

در جدول ۱۲ اعتبار سازه تشکیل شده توسط شاخص‌های KMO و بارتلت مورد بررسی قرار گرفته است که با توجه به نتایج به دست آمده، می‌توان گفت اعتبار سازه مورد تأیید قرار گرفته است.

جدول ۱۲- مقدار KMO و آزمون بارتلت

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۶۵۷
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۴۵۱/۶۷۰
	Df	۶
	Sig.	۰/۰۰۰

نتیجه‌گیری

حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی در شهر شیراز معلول عوامل متعددی است که به‌طور هم‌زمان در پیدایش و گسترش این پدیده مؤثر بوده‌اند. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد شرایط حاکم بر وضعیت اجتماعی این محلات در شهر شیراز نامطلوب است. توسعه

نواحی حاشیه‌نشین در شهر شیراز موجب رشد جرایم و ناهنجاری‌های اجتماعی شده است که از عوامل مؤثر در بروز این معضل، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تنوع فرهنگی و قومی، پایین بودن سطح فرهنگ ساکنین، رهایی از قید و بندهای اجتماعی و کنترل اجتماعی ضعیف نسبت به سایر نقاط شهر، وجود بیکاری و پایین بودن سطح درآمد افراد موصوف؛

- فرهنگ فقر و فقر فرهنگی چهره اصلی شیوه زندگی حاشیه‌نشینان در شهر شیراز را نمودار می‌سازد.

- جمعیت جوان، زیاد و متراکم، فقر، تزلزل شغلی، کم‌سوادی و بی‌سوادی و ترک تحصیل، شرارت، نزاع‌ها و درگیری‌ها و خشونت‌های مستمر، کمبود امکانات تفریحی، ضعف بهداشت، اعتیاد، فحشا، معاملات غیرقانونی، در حاشیه بودن، آشفتگی و افسردگی و ... در مجموع حاشیه‌نشینان را به کج‌روی‌های حرفه‌ای سوق می‌دهد و مناطق حاشیه‌نشین را به لحاظ منکراتی کاملاً فعال می‌کند.

با توجه به مطالب گفته‌شده، حاشیه‌نشینی در سطح شهر شیراز یکی از عوامل مؤثر در پایین آوردن سطح کیفیت زندگی شهروندان و از اثرگذارترین عوامل برهم‌زننده تعادل اجتماعی است که می‌تواند پیامدهای اجتماعی ناگواری را به دنبال داشته باشد؛ از جمله ازدحام و شلوغی، ظهور و افزایش مشاغل کاذب، ناهنجاری‌های اجتماعی، اخلاقی، افزایش جرم و جنایت و در یک عبارت ناامنی اجتماعی. می‌توان گفت بین تعادل اجتماعی و حاشیه‌نشینی رابطه‌ای معکوس وجود دارد؛ بدین معنی که با افزایش حاشیه‌نشینی و کثرت تعداد حاشیه‌نشینان، تعادل اجتماعی بیشتر تهدید می‌شود. بنابراین چنانچه حاشیه‌نشینی در اطراف کلان‌شهر شیراز فزونی یابد و از توجه به قشرهای حاشیه‌نشین مغفول بمانیم، میزان آسیب‌پذیری اجتماعی افزایش می‌یابد.

بنابراین نیازهای اجتماعی کارساز در این راستا عبارت‌اند از:

- نیاز به بهبود نگرش‌ها و عقاید نسبت به بهبود وضعیت موجود؛

- نیاز به حل معضل اوباشی‌گری و وحشیگری در سطح محلات به علت نبود کنترل‌های

اجتماعی و فراهم شدن بسترهای مناسب برای فعالیت‌های مجرمانه در سطح محلات؛

- افزایش اعتمادبه‌نفس بین ساکنین به علت رها شدن به حال خود؛

- نیاز به کاهش تراکم جمعیت در سطح محله؛
- افزایش میزان سواد یا میزان سواد در مقاطع بالای تحصیلی؛
- نیاز به کاهش میزان اعتیاد؛
- نیاز به از بین بردن درگیری‌های قومی و قبیله‌ای به واسطه تعصبات قبیله‌ای؛
- نیاز به حل مشکلات عدیده خانوادگی بین خانوارها و فرزندان؛
- نیاز به افزایش سطح امنیت اجتماعی و امنیت روانی؛
- نیاز به ایجاد تفریحات سالم و مناسب برای ساکنین به خصوص جوانان؛
- نیاز به کاهش میزان مهاجرت؛
- نیاز به ایجاد مکان‌ها و خدمات اجتماعی و محله‌ای.

راهکارها و پیشنهادها

- با توجه به نتایج حاصل از پژوهش، پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود:
- زمینه‌سازی برای تشکیل شورای محلی و کمک به ظرفیت‌سازی در آن‌ها برای مشارکت در تصدی امور جمعی؛
 - به رسمیت شناختن حق سکونت و تأمین مسکن در این‌گونه سکونتگاه‌ها برای همه و برای برقراری حمایت قانونی در این مورد. بدین سان امنیت خاطری برای ساکنین سکونتگاه‌های حاشیه‌ای همراه با امید به بهبود برآثر تلاش و اقدامات آنان حاصل می‌شود تا در طبق اخلاص، منابع خود را به شراکت با جمع بگذارند.
 - اصلاح ساختار نظام شهری و رفع کاستی‌های موجود در قوانین و نهادهای برنامه‌ریزی شده در برخورد با کم‌درآمدها و...؛
 - جمعیت ساکن موجود در این محدوده را باید واقعیتی دانست که تضمین کیفیت زندگی آنان، یک الزام عملکردی در جهت کارایی کل سیستم منطقه کلان‌شهر شیراز است. بنابراین راه‌حل‌های مبتنی بر اعمال فشار و محدودیت محض و عدم خدمات‌رسانی لازم، نمی‌تواند واقع‌گرا و کارآمد باشد.
 - وجود یک ستاد یا کمیته استانی برای ایجاد نقش مدیریتی میان‌بخشی و حلقه پیوند میان سطح کلان برنامه‌ریزی با سطح محلی درخور توجه است.

- ارتقای سطح سواد و فرهنگ شهرنشینی در جامعه از طریق رسانه‌های جمعی و تبلیغات مناسب و آموختن شیوه مناسب شهرنشینی؛
- ایجاد شوراها و انجمن‌هایی متشکل از افراد معتمد حاشیه‌نشینان برای حل مشکلات آنان؛
- پرهیز از انگ حاشیه‌نشینی به لحاظ فرهنگ مستقر در آن در راستای افزایش احساس تعلق اجتماعی و به تبع آن مشارکت اجتماعی؛
- آموزش شهروندی و همگانی به‌طور منظم در این مناطق به‌صورت چهره به چهره و اجتماعات محلی تداوم یابد. در این فرایند بر استفاده از توانمندی افراد محلی به‌واسطه قرابت‌ها تأکید می‌شود.
- افزایش حضور پلیس در این مناطق به‌صورت مستمر و از طریق ایجاد پست‌های ثابت و سیار.

منابع و مآخذ

منابع فارسی

- افتخاری راد، زهرا (۱۳۸۲)، «چهره‌نمایی بافت‌های اسکان غیررسمی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن»، مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
- امیری، مجتبی، سید موسی‌پور موسوی و منصوره صادقی (۱۳۹۲)، «مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه ۱۹ شهرداری تهران از دیدگاه مدیران شهری»، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، س ۲، ش ۵.
- پورآقایی، عبدالله (۱۳۸۳)، بررسی و تحلیل اسکان غیر رسمی در شهر رشت و راهکارهای مناسب برای بهبود روند آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد.
- زنگی آبادی، علی، اصغر ضرابی و سعید خوب آیند (۱۳۸۴)، «تحلیل علل اقتصادی-اجتماعی حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان»، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، ج ۱۸، ش ۱.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۲)، «بازنگری ویژگی‌های اسکان خودانگیخته در ایران، در جست‌وجوی راهکار توانمندسازی»، مجموعه مقالات سمینار حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، دانشگاه علوم بهزیستی.
- فتحی، سروش، هاشم آرام و حبیب‌الله کریمیان (۱۳۹۱)، «بررسی عوامل مؤثر بر رفتارهای وندالیستی جوانان با تأکید بر نقش حاشیه‌نشینی (مورد مطالعه جوانان شهر تهران)»، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، س ۴، ش ۱۰.
- قرخلو، مهدی، ناصح عبدی ینگ‌ی کند و سعید زنگنه شهرکی (۱۳۸۸)، «تحلیل سطح پایداری شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مورد: شهر سنندج)»، نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ش ۶۹.
- کمانرودی، موسی (۱۳۷۷)، اسکان غیررسمی در تهران، ساماندهی منطقه ۶ شهرداری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای انسانی، دانشگاه شهید بهشتی.
- کیال، امیر و مهدیه عقلی (۱۳۸۸)، «تحلیل و بررسی مکان‌یابی ایستگاه‌های آتش‌نشانی شهر مشهد با استفاده از AHP و GIS»، همایش سراسری سامانه اطلاعات مکانی.
- محمدی، علی (۱۳۸۵)، شیراز (بهشت ایران)، ج ۲، انتشارات تخت جمشید.
- مهندسین مشاور پارس آرایه (۱۳۸۹)، برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر مرودشت، شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری کشور.
- نظریان، اصغر (۱۳۷۹)، جغرافیای شهری ایران، انتشارات پیام نور.
- هادی‌زاده بزار، مریم (۱۳۸۲)، حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان، انتشارات شهرداری مشهد، تیهو.
- وزارت کشور، شهرداری شیراز، طرح تفصیلی شهر شیراز.

- Alexander, David (2002), Principles of Emergency and Managements, Oxford University Press.
- Cozen, P.M., Hillier, D. and Prescott, G. (2002), "Crime and the Design of New-build Housing", Town and Counter Planning, V. 68 No. 7, July.
- Feng Li & Rusong Wang & Juergen Paulussen & et al (2005), "Comprehensive Concept Planning of Urban Greening Based on Ecological Principles: a Case Study in Beijing", China, Land Scape and Urban Planning, 72.
- Kasard, J. D., Lindsay, G., (2011), Aerotorpolis: The Way Well Live Next, Farrar, Straus and Giroux.
- Shaw, Clifford R., McKay, Henry D., (2012), "The Social Disorganization Theory", Center for Spatially Integrated Social Science, Retrieved from. www.ssiss.org/classics/content/66.
- www.sci.org.ir

